

Białystok, 14.IX 1965 r.

Rybin'ski Józef

Białystok, Al. 1 Maja 8/10

Szanowny Panie!

Pozwalam sobie zwrócić się do Pana z następującą sprawą.

Jak zapewne Panu wiadomo, Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Białymstoku, przystąpiło do naukowego opracowania historii tajnego nauczania ^{na Białostocczyźnie} i zamierza dołączyć do zaprojektowanej pracy fotografie z życia zakonspirowanych zespołów nauczania w okresie okupacji. W tym celu PTH gromadzi tego rodzaju dokumenty i posiada ich kilkanaście sztuk, które należy odbić i zwrócić właścicielom w krótkim czasie.

Czy możemy prosić Pana o pomoc w tej sprawie? Mgr A. Filonik twierdzi, że PTH może pokryć wydatki związane z tą pracą.

Gdyby Pan zechciał pomóc nam w powyższej sprawie, bylibyśmy bardzo zobowiązani. Jednocześnie proszę uprzejmie o zawiadomienie mnie, gdzie możemy się spotkać i omówić w szczegółach tę sprawę. Zdjęcia są u mnie i należałoby wybrać do odbicia te najlepsze.

Co do spotkania, przyjemnie byłoby mnie gościć Pana u siebie, względnie, gdyby to było za daleko, to może w Archiwum. Jeśli nie będzie dyr. Filonika, to wprost na korytarzu omówimy naszą sprawę.

Przy tej okazji załączam jeszcze jedną prośbę. Czy możnaby prosić Pana o odbitkę fotografii, na której p. J. Gątkiewiczowa prowadzi lekcje biologii z użyciem mikroskopu? To bardzo znamienne

Autor artykułu powołuje się na Gazetę toruńską. W rocznikach z 1890 i 1891 nie znalazłem jednak żadnej wiadomości. Może pomyłka w dacie pożaru?

24/ Historia, a nawet skład tej bogatej kolekcji nie jest znany. Por. pewne wiadomości: Wł. Chot/omski/, Czerniejewo, Tygodnik Ilustrowany 1861, t. III, str. 185; T. Żychliński, Złota księga szlachty polskiej, t. IV, Poznań 1882, s. 286 n. Kolekcja ta została stworzona w I połowie XIX w. przez hr. Rajmunda Skórzewskiego. Jego syn, Zygmunt, interesował się antykami. Odbывał podróże po krajach śródziemnomorskich, a nawet opublikował swoje wspomnienia. Cf. Z. S/kórzewski/, Wspomnienia Wschodu, Dziennik podróży do Syrii, Egiptu, Palestyny, Turcji i Grecji, Lipsk 1855. Pewne światło na historię i zawartość tej kolekcji prawdopodobnie mogłyby rzucić poszukiwania w bardzo bogatym archiwum Skórzewskich przechowywanym w Archiwum Państwowym miasta Poznania i woj. poznańskiego. Cf. Archiwalny Biuletyn Informacyjny, Kwiecień 1956, s. 44.

Wł. Chotomski

• podziękowanie •

Oczekując na przychylną odpowiedź złączam serdecznie

które Pan był uprzejmy doręczyć mgr Filonikowi.

I ciekawe na owe czasy, a tego nie znalazłem w tych oddziałach,

MUZEUM HISTORII
POLSKIEGO RUCHU REWOLUCYJNEGO
w Warszawie

l.d. 212/25/08

Warszawa, dnia 3 stycznia 1968 r.

Plac Dzierżyńskiego 1

Tel. 20-49-96, 20-27-26

Ob. Maria Kolendo

Białystok ul. Wasilkowska 35 m5

Muzeum Historii Polskiego Ruchu Rewolucyjnego uprzejmie prosi o wypożyczenie materiałów posiadanych przez Panią a dotyczących tajnego nauczania w okresie okupacji. Organizujemy wystawę poświęconą temu tematowi i zależy nam bardzo na przedstawieniu jak największej ilości eksponatów. Interesują nas z tego okresu fotografie, książki, skrypty, kartki z pytaniami i wszelkie zapiski dotyczące nielegalnego nauczania. Będziemy bardzo wdzięczni za spełnienie naszej prośby.

Dyrektor

mgr Janina Balcerzak

Maria Kolendo,
Białystok,
ul. Wasilkowska
Nr 35 m. 5

Białystok, dn. 10.I 1968 r.

Dyrekcja

Muzeum Historii Polskiego
Ruchu Rewolucyjnego
w W a r s z a w i e

W odpowiedzi na list z dn. 3.I br. komunikuję, że chętnie wypożyczyłabym materiały dotyczące tajnego nauczania na Białostocczyźnie w l. 1941-1944, gdybym posiadała istotnie ważne dokumenty z tego okresu czasu. Poza fotografiami w chwili obecnej są tylko opracowania historii tajnego szkolnictwa na naszym terenie w czasie okupacji hitlerowskiej.

Po r. 1956 wypożyczałam omawiane materiały kilku instytucjom, które nie oddawały mi najcenniejszych eksponatów pod względem dydaktycznym, tłumacząc się zagubieniem ich. Wśród nich Zarząd Główny Zw. Naucz. Polskiego /red. Mikołaj Kozakiewicz/ zagubił mi skrypty do nauki historii dla Liceum, opracowane przez uczniów. Okładka tego skryptu została przedrukowana w wydawnictwie "Szkoła w konspiracji" - Nasza Księgarnia, Warszawa 1960, str. 183. Instytut Wydawniczy "Nasza Księgarnia" nie zachował również kliszy tej odbitki, o zwrot której prosiłam w r. 1965. Ale tę okładkę na podstawie fotografii w "Szkoła w konspiracji" możnaby odtworzyć. Mogę ułatwić odczytanie inicjałów autorów i podać ich nazwiska.

O tajnym nauczaniu na Białostocczyźnie był wydrukowany artykuł Pawła Bołowskiego, Po żołniersku pełnili swą powinność, "WTK", 28.V 1961 r., Nr 22/402/, s. 1 i 6; także artykuł Józefa Rybińskiego, Płaczące kasztany, "Panorama północy", 27 maja 1962, 21/252/, s. 4-5; "Głos Nauczycielski", Warszawa, 20-27 grudnia 1964, umieścił artykuł Koła Historycznego Techn. Ekon. w Białymstoku, Konspiracyjna matura. Myślę, że w archiwum tych czasopism znajdą się jeszcze powyższe numery.

v e r t e

W listopadzie 1966 r. odbyła się staraniem ZBOWiD sesja popularno-naukowa w Białymstoku poświęcona tajnemu nauczaniu na Białostocczyźnie i w związku z tym został powielony skrót historii tej akcji kulturalnej na tym terenie. Gdyby taka broszurka była przedatną na wystawie Muzeum, mogłabym się postarać o jej wypożyczenie ze ZBOWiD. Mogę też wypożyczyć kilka fotografii zbiorowych. To jest wszystko, w czym mogłabym pomóc.

Michał

Uwagi dotyczące materiału w sprawie tajnego nauczania w okresie okupacji niemieckiej /1941-1944/ z terenu Białostockiej

Odnosnie karty tytułowej skryptów. Na wszystkich poziomach tajnych kompletów nauczania przejawiała się w sposób samorządny wśród młodzieży samopomoc koleżeńska. Uczniowie kl. II licealnej nie mogli zaopatrzyć się w podręczniki do historii. Pragnąc przyjść z pomocą kolegom z innych kompletów tego samego poziomu, grupa młodzieży pracującej w Grundstücksgesellschaft^{x/} opracowała zbiorowo najważniejsze zagadnienia programu historii na kl. II liceum, odbiła na maszynie i rozdawała zainteresowanym kolegom po cenie kosztu - 50 fenigów za stronę. Pokrewne tematy ujmowano w jeden zeszyt. Zawierały one materiał dotyczący historii powszechnej od XVIII do XX w. włącznie, a stanowiły skróty opracowań zawartych w Wielkiej Encyklopedii Powszechnej, "Świat i życie" oraz podręczników szkolnych. Oto karta tytułowa jednego z zeszytów:

A.S.A.T.U.M.W.J.

SZESĆ TEMATÓW HISTORYCZNYCH

DLA KLASY II LICEUM OGÓLNOKSZTAŁ-

CACEGO TYP HUMANISTYCZNY

LWÓW WYDAWNICTWO POMOCY SZKOLNYCH

1938

Nazwiska autorów: A.S. - Albinowski Stanisław, A.T. - Andrzejewski Tadeusz, U.M. - Unger Mieczysław, W.J. - Wawryk Jerzy.

^{x/} Grundstücksgesellschaft - instytucja zarządzająca miejską gospodarką lokalową, gdzie skupiło się przy pracy zarobkowej najwięcej nauczycieli szkół średnich i podstawowych m. Białegostoku, dzięki czemu mogli narażać się w sprawie organizacji tajnego nauczania. Biuro to w I roku nauczania podziemnego /1941/42/ było konspiracyjnym Inspektoratem i Kuratorium.

14
Dane dotyczą ce autorów skryptów historycznych: Albinowski Stanisław - prawdopodobnie zginął podczas okupacji, szczegółów nie znam. Andrzejewski Tadeusz - zdobył tajnie maturę w Białymstoku w 1943 r., po Wyzwoleniu studiował historię na Uniwersytecie Warszawskim, po jego ukończeniu pracował jako egiptolog pod kierunkiem prof. K. Michałowskiego, brał udział w ekspedycjach naukowych do Egiptu, opracowywał przyczynki naukowe do historii Egiptu. W r. 1960 obronił swą pracę doktorską, a w 1961 r. zmarł śmiercią tragiczną w Warszawie. Unger Mieczysław - razem z Andrzejewskim zdobył tajnie maturę w dn. 4.VII 1943 r., a w dn. 10.VII 1943 r. został aresztowany w czasie masowych aresztowań w Białymstoku, zawieziony do więzienia, skąd tego samego dnia skierowany na stracenie pod Białymstokiem. Był on zdolnym uczniem, w wolnych chwilach malował, ocena jego obrazów była pozytywna, a nawet dostrzegano w nim zdolności do malarstwa. Wawryk Jerzy - ukończył prawo na Uniwersytecie Warszawskim, pracuje obecnie w obranym kierunku w Warszawie.

Zeszyty historyczne, wydawane przez młodzież tajnych kompletów nauczania w Białymstoku, były wielkości arkuszy papieru do maszyny /30,5 x 21 cm/. Myślę, że należałoby zachować taką samą wielkość przy odtwarzaniu ich okładek na podstawie wzoru ze str. 183 "Szkoły w konspiracji". Okładki były z kartonu. Dla ułatwienia odtworzenia karty tytułowej podaję odczytany wzór na str. I, należy jednak uwzględnić po jednym odstępie po każdej literze.

Młodzież naszego terenu posiadała duże poczucie godności narodowej i patriotyzmu. Wiele spośród niej należało do podziemnej organizacji reprezentującej ruch oporu na Białostocczyźnie, biorąc czynny udział w różnych formach jego pracy, począwszy od kolportażu prasy nielegalnej aż do udziału w dywersji. Wśród aresztowanych w dn. 10.VII 1943 r. w Białymstoku znalazło się kilku uczniów tajnych kompletów pracujących w ruchu oporu, a również w r. 1944 było dużo ofiar spośród młodzieży, z których część wywieźli okupanci do obozów koncentracyjnych, skąd nie wszyscy wrócili.

15
cili. Strażnicy więzienia białostockiego, narodowości polskiej, obecni na dziedzińcu więziennym w dn. 10.VII 1943 r. przy wyczytywaniu nazwisk osób przeznaczonych na egzekucję i kierowaniu do furgonów, mających zawieźć ich na miejsce straceń, opowiadali o zachowaniu się ucznia Mieczysława Ungera. Po odczytaniu jego nazwiska Unger krótko potwierdził swą obecność. Gestapowiec z listą w ręku spojrzał badawczo na niego, poszeptając coś z najbliższymi gestapowcami i w końcu zapytał: - Sind Sie Volksdeutsch? - Na to M. Unger głośno odpowiedział: - Nie, jestem Polakiem. Po tym oświadczeniu gestapowiec wskazał mu ręką wóz, zwany przez więźniów "trumną".

Jedną z krwawych ofiar spośród młodzieży tajnych kompletów, biorącej udział w podziemnym ruchu oporu, był Tadek Żongołłowicz, uczeń kl. I liceum. Pracował on w plutonie dywersyjnym AK, gdzie był łącznikiem i podoficerem. W dn. 23 grudnia 1943 r., jadąc na rowerze z wiązką granatów na dywersję przez ul. Zjazd w Białymstoku, był rozpoznany przez gestapowców i zraniony w czasie ucieczki. Resztkami sił dojechał do domu znajomych przy ul. Choroszczańskiej, gdzie wezwany felczer udzielił mu pierwszej pomocy. Nazajutrz kulkunastu gestapowców otoczyło dom, rodzina zamieszkująca w nim zdołała uciec, tylko pozostał jeden syn, który razem z Tadeuszem Żongołłowiczem w dłuższej strzelaninie bronili się. Aresztowany i osadzony w więzieniu Tadek w czasie badań podlegał ciężkim torturom, ale nikogo nie "wsypał". W dn. 7.IV 1944 r. został rozstrzelany koło wsi Grabówki pod Białymstokiem. W jednym liście przesłanym z więzienia do rodziny pisał, że jeśli zginie, to trudno, ale spełni "sвій obowiązek wobec Ojczyzny".

Załączam do wykorzystania, według uznania Dyrekcji Muzeum, fotografie w kilku paczkach:

P a c z k a I. Zdjęcia: 1/ Mieczysław Unger, 2/ Tadeusz Żongołłowicz, 3/ wyjątek listu z więzienia T. Żongołłowicza, 4/ wspólna mogiła we wsi Grabówka pod Białymstokiem, w którym został pochowany T. Żongołłowicz, 5/ ogłoszenie komendanta SD na okręg białostocki w dn. 11 lipca 1943 r., 6/ tymczasowe świadectwo maturalne Mieczysława Ungera, 7/ odbit.

ka obrazu Ungera /charakterystyczne motywy patriotyczne dominujące w jego obrazach/ Na świadectwie Ungera konspiracyjną data - 1939 r. zamiast 1943.

P a c z k a II. Zdjęcia: 1/ komplet licealny chłopców z nauczycielem matematyki, Konstantym Kosińskim, i nauczycielką biologii, Janiną Gątkiewiczową, 2/ zespół licealny na lekcji biologii z Janiną Gątkiewiczową, 3/ lekcja biologii przy mikroskopie z J. Gątkiewiczową, 4/ zespół chłopców /kl. IV gimnazjum/ z nauczycielem fizyki, Jakubem Kaflem, 5/ zespół kl. I gimnazjum z nauczycielką Zofią Gacińską, 6/ życzenia przesłane J. Gątkiewiczowej z racji świąt, charakterystyczne dla konspiracji podpisy w formie inicjałów.

P a c z k a III. 4 zdjęcia z życia konspiracyjnej szkoły w Białymstoku prowadzonej przy jawnym sierocińcu-przedszkolu przy ul. Wesołej.

P a c z k a IV. 6 zdjęć aktywnych nauczycielek tajnych kompletów nauczania na poziomie szkoły podstawowej w Białymstoku.

P a c z k a V. Zdjęcia: 1/ domek, w którym mieściła się piekarnia, służąca za przejście na podwórze posesji przy ul. Wasilkowskiej 21, gdzie mieściły się w latach 1942 i 1944 Woj.Organ.Tajnego Nauczania w Białymstoku, a następnie Okręgowa Komisja Oświaty i Kultury, podlegająca TON-cwi. Tutaj zgłaszał się delegat TON z Warszawy. Na górze w tym domu

uczyła Eugenia Krassowska, b. Vice-Minister Szkolnictwa Wyższego, obecnie poseł ziemi białostockiej na Sejm PRL. członek Rady Państwa, 2/ wejście do mieszkania, gdzie mieściła się Kom.

Okr. O.i K. w Białymstoku; 3/ dom dr B. Szaykowskiej, gdzie na górze odbyła się pierwsza matura konspiracyjna w Białymstoku; 4/ zdjęcie Henryka Ferencowicza, członka Woj. Organizacji Tajnego Nauczania w Białymstoku. Z poświęceniem podjął się on konserwacji cenniejszych pomocy naukowych ze szkół zlikwidowanych przez Niemców w Białymstoku, które Niemcy mieli zamiar przewieźć do Królewca. Na tym stanowisku konspiracyjnie przekazywał pomoce naukowe istniejącym kompletom tajnego nauczania w Białymstoku i w powiatach okręgu białostockiego. Aresztowany we wrześniu 1943 r. został rozstrzelany w grudniu 1943 r. pod Białymstokiem; 3 fotografie członków Wojew. Organizacji Tajnego Nauczania w Białymstoku:

Maria Kolendo, Konstanty Kosiński, Michał Motoszko.

popularna P a c z k a VI. Zdjęcia z życia konspiracyjnych zespołów-szkół w powiatach okręgu białostockiego: 1/ zespół młodzieży wraz z gronem nauczycielskim w Boćkach, pow. Bielsk Podlaski, prowadzony konspiracyjnie przy jawnie istniejącym przedszkolu; 2/ zespół nauczycieli konspiracyjnej szkoły w Boćkach; 3/ odpis ocen uczniów kl. IV ostatniego okresu rocznego, r. 1942; 4/ fotokopia karty rewirowej obozu w Ravensbrück nauczycielki tajnego nauczania, Romualdy Łukaszewicz z Bociek, aresztowanej 15.VI 1944 za tajne nauczanie; 5/ zespół tajny, wyższe klasy podstawowe prowadzone przez Irenę Skopczyńską w Sokółce, pow. Sokółka; 6/ zespół tajny, niższe klasy podstawowe prowadzone przez Irenę Skopczyńską w Sokółce, pow. Sokółka; 7/ tajny zespół prowadzony przez Lucynę Mazurowską we wsi Ponikła, gm. Obrubniki, pow. białostocki; 8/ załączony Arbeitsausweis Lucyny Mazurowskiej, która w rubryce Beruf figuruje jako Waldarbeiterin, jako dowód, że nauczycielki biorąc^{/le/} udział w tajnym nauczaniu musieli asekurować się przed Arbeitsamtem i przyjmować jakąkolwiek pracę fizyczną aby spokojnie nauczać tajnie; 9/^{tajny} zespół kl. III i IV podstawowej w Supraślu pod Białymstokiem, prowadzony przez nauczycielkę Franciszkę Szczęsnowicz w r. 1943.

P a c z k a VII. Zdjęcia: 1/ Franciszek Wasążnik, podinspektor szkolny w Łomży, organizator tajnego nauczania w zakresie kompletów na poziomie szkoły podstawowej w Łomży i w pow. łomżyńskim, członek Powiatowej Komisji Oświaty i Kultury w Łomży, obecnie poseł na Sejm PRL; 2/ 4 zdjęcia domów w Łomży, gdzie odbywały się zebrania w sprawie tajnego nauczania i były prowadzone zakonspirowane komplety /Nr, Nr fotografii domów: 1, 2, 3 i 6/.

B r o s z u r k a. Maria Kolendo, Z dziejów tajnego nauczania w latach okupacji 1941-1944 /Skrót materiałów do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej /1941-1944/ na terenie okręgu białostockiego/, Białystok 1966 r. Praca do użytku wewnętrznego, powielana z upoważnienia Komisji Historycznej przy Zarządzie Okręgu Z.B.o.W.i D. i Polskiego To-

78
warzystwa Historycznego, Oddział w Białymstoku, jako materiał na sesję popularno-naukową, która odbyła się w Białymstoku 18. XI 1966 r. Wewnątrz opracowania naniesione poprawki.

W. Stencel

19

" Na wszystkich poziomach tajnych kompletów przejawiała się w samorzutny sposób samopomoc koleżeńską. Uczniowie kl. II licealnej nie mogli zaopatrzyć się w podręczniki do historii. Pragnąc przyjść z pomocą kolegom z innych kompletów tego samego poziomu, grupa młodzieży, pracująca w Grundstücksgesellschaft /instytucja zarządzająca miejską gospodarką lokalową, gdzie skupiło się najwięcej nauczycieli szkół średnich i podstawowych m. Białegostoku, dzięki czemu mogli oni narażać się w sprawie organizacji tajnego nauczania i biuro to w I roku nauczania podziemnego było konspiracyjnym Inspektoratem i Kuratorium/, opracowała zbiorowo najważniejsze zagadnienia programu historii na kl. II liceum, odbiła na maszynie i rozdała zainteresowanym kolegom po cenie kosztu, 50 fenigów na stronicę. Pokrewne tematy ujmowano w jeden zeszyt. Zawierały one materiały dotyczące historii powszechnej od XVIII do XX w. włącznie, a stanowiły skróty opracowań zawartych w Wielkiej Encyklopedii Powszechnej, "Świat i życie" oraz podręczników szkolnych. Oto karta tytułowa jednego z zeszytów. Na górze inicjały autorów: A.S.A.T.U.M.W.J. A.S. - Albinowski Stanisław, A.T. - Andrzejewski Tadeusz, U.M. - Unger Mieczysław, W.J. - Jawryk Jerzy. A dalej tytuł: Sześć tematów historycznych dla kl. II Lice. Ogólnokształcącego, Typ Humanistyczny, Wyd. Pom. Szkoln. 1938." Na okładce ponad: Lwów, wyd..... wydawca, nazwa zakonspirowana w formie liter: bdszwag /dalej nie mogłam odcyfrować liter, może pod szkłem powiększającym uda się przeczytać/ najprawdopodobniej było - bdszauzbdxy.

Dane dotyczące autorów skryptów historycznych: Albinowski Stanisław - zginął pod czas okupacji, szczegółów nie pamiętam. Andrzejewski Tadeusz zdobył tajną maturę w Białymstoku w 1943 r., po Wyzwoleniu studiował historię na Uniwersytecie Warszawskim, po jego ukończeniu pracował jako egiptolog wspólnie z prof. K. Michałowskim, brał udział w ekspedycjach naukowych do Egiptu, opracowywał przyczynki naukowe do historii Egiptu. W r. 1960 obronił swą pracę doktorską, w 1961 zginął tragicznie w Warszawie. Unger Mieczysław - razem z Andrzejewskim zdobył tajną maturę w

Białymstoku w dn. 4.VII 1943 r., a w dn. 10.VII 1943 r. został aresztowany w czasie masowych aresztowań w Białymstoku, odwieziony do więzienia, skąd tego samego dnia odwieziony na stracenie pod Białymstokiem. Był on zdolnym uczniem, w wolnych chwilach malował, ocena jego obrazów była pozytywna, niektórzy dostrzegali w nim zdolności do malarstwa. Wawryk Jerzy - żyje, ukończył prawo na Uniwersytecie Warszawskim, pracuje w obranym kierunku w Warszawie.

Kilka szczegółów o młodzieży: Młodzież naszego terenu posiadała duże poczucie godności narodowej i patriotyzmu. Wielu spośród niej należało do podziemnej organizacji reprezentującej ruch oporu na Białostocczyźnie, biorąc czynny udział w różnych formach jego pracy, począwszy od kolportażu prasy nielegalnej aż do udziału w dywersji. Wśród aresztowanych w 4.VII 1943 r. w Białymstoku znalazło się kilku uczniów tajnych kompletów, pracujących w ruchu oporu, a również w r. 1944 było dużo ofiar spośród młodzieży, z których część wywieźli okupanci do obozów koncentracyjnych, skąd nie wszyscy wrócili. Strażnicy więzienia białostockiego, narodowość polskiej, obecni na dziedzińcu więziennym w dn. 4 lipca 1943 r. przy wyczytywaniu nazwisk osób przeznaczonych na egzekucję i kierowaniu do furgonów, mających zawieźć ich na miejsce straceń, opowiadali o zachowaniu się ucznia Mieczysława Ungra. Po odczytaniu jego nazwiska Mietek krótko potwierdził swą obecność. Gestapowiec z listą w ręku spojrzał bawczo na niego, poszeptał coś z najbliższymi gestapowcami i w końcu zapytał: - Sind Sie Volkedeutsch? - Na to Mietek głośno odpowiedział:

- Nie, ja jestem Polakiem. - Po tym oświadczeniu gestapowiec wskazał mu ręką wóz, zwany przez więźniów "trumną".

Jedną jeszcze z krwawych ofiar spośród młodzieży tajnych kompletów, biorącej udział w podziemnym ruchu oporu, był Tadek Żongolowski, uczeń kl. I liceum. Pracował on w plutonie dywersyjnym AK, gdzie był łącznikiem i policierem. W dn. 23 grudnia 1943 r., jadąc na rowerze z wiązką granatów na dywersję przez ul. Zjazd w Białymstoku, był rozpoznany przez hitlerowców i zraniony w czasie ucieczki. Resztkami się dojechał do domu znajdującego się w czasie ucieczki. Resztkami się dojechał do domu znajdującego się w czasie ucieczki.

mych przy ul. Choroszczańskiej, gdzie wezwany felczer udzielił mu pierwszej pomocy. Nazajutrz kilkunastu gestapowców otoczyło dom, rodzina zamieszkująca ^{w nim} ~~domem~~ zdołała uciec, tylko pozostał jeden syn, który razem z Tadeuszem Żongołłowiczem bronił się ^{w dłuższej strzelaninie}. Aresztowany i osadzony w więzieniu Tadek w czasie badań podlegał ciężkim torturom, ale nikogo nie "wysypał". W dn. 7.IV 1944 r. został rozstrzelany koło wsi Grabów pod Białymstokiem. W jednym liście przesłanym z więzienia do rodziny pisał, że jeśli zginie, to trudno, ale spełniⁿ swój obowiązek wobec Ojczyzny".

= = =

Zeszyty historyczne, wydawane przez młodzież tajnych kompletów nauczania w Białymstoku, były wielkości arkuszy papieru do maszyny /30,5 x 21 cm. Myślę, że należałoby zachować taką samą wielkość przy odtwarzaniu ich okładek na podstawie wzoru ze str. 183 "Szkoły w konspiracji". Okładki były z kartonu.

= = =

Załączam do wykorzystania, według uznania Dyrekcji Muzeum, fotografie: M. Ungera, T. Żongołłowicza, wyjątek jego listu z więzienia, grób, w którym początkowo był pochowany razem z innymi więźniami, ogłoszenie Komandora SD na okręg białostocki w dn. 11 lipca 1943 r., tymczasowe świadectwo maturalne Mieczysława Ungera, 1 odbitka obrazu Ungera /charakterystyczne motywy patriotyczne dominujące w jego obrazach/. Paczka I.

= = =

Załączam fotografie: komplet licealny chłopców z naucz. matematyki, Konstantym Kosińskim i naucz. biologii, Janiną Gątkiewiczową, zespół licealny na lekcji biologii z Janiną Gątkiewiczową, lekcja biologii z Janiną Gątkiewiczową przy mikroskopie, zespół chłopców /kl. IV gimnazjum/ na lekcji fizyki z nauczycielem fizyki, Jakubem Kaflem, zespół kl. I gimnazjum z naucz. Zofią Gacińską, życzenia przesłane Janinie Gątkiewiczowej z racji świąt, charakterystyczne dla konspiracji podpisy w formie inicjałów. Paczka II.

= = =

przez Lucynę Mazurowską, we wsi Ponikła, gm. Obrubniki, pow. białostocki; załączam do tego Arbeitsausweis Lucyny Mazurowskiej, która w rubryce Beruf jest Waldarbeiterin, jako dowód, że nauczyciele biorący udział w tajnym nauczaniu musieli asekurować się przed Arbeitsamtem i przyjmować jakąkolwiek pracę fizyczną, aby spokojnie można było nauczać tajnie.

Paczka 5.

= - =
=

Załączam fotografie: Franciszka Wasąznika, podinspektora szkolnego w Łomży, organizatora tajnego nauczania w zakresie kompletów na poziomie szkoły podstawowej w Łomży i w pow. łomżyńskim, członka Powiatowej Komisji Polskiej Oświaty i Kultury w Łomży, obecnie posła na Sejm Rzeczypospolitej Ludowej; 4 fotografie domów, gdzie odbywały się zebrania w sprawie tajnego nauczania i były prowadzone zakonspirowane zespoły. Paczka 6. /numery fotografii domów: 1, 2, 3 i 6/.

= - =
=

Załączam (dla ogólnej orientacji tajnego nauczania na Białostoczyźnie 2 pisma z artykułami: WIK- art. P. Borowskiego - Po żołniersku pełnili swą powinność; "Panorama północy" - art. J. Rybińskiego - Płaczące kasztany; ponadto załączam: Maria Kolendo, Z dziejów tajnego nauczania w latach okupacji 1941-1944 /Skrót materiałów do dziejów oświaty w okresie okupacji hitlerowskiej /1941-1944/ na terenie okręgu białostockiego/, Białystok 1966 r. Praca powielana z upoważnienia Komisji Historycznej przy Zarządzie Okręgu Z.B.o.W.i.D. i Polskiego Towarzystwa Historycznego Oddz. w Białymstoku jako materiał na sesję popularno-naukową, która odbyła się w Białymstoku w październiku 1966 r. Wewnątrz opracowania naniesiono poprawki.

Warszawa 1, ul. ~~Kokoszyńska~~ Bagatela 12
tel. 21-90-50
Skr. poczt. 388

Pani
Maria Kolendo

L.dz. 2483 /68

Białystok
ul. Wasilkowska 35 m. 5

Szanowna Pani!

Pozwoliliśmy sobie reprodukować niektóre zdjęcia z Pani zbiorów /dotyczące tajnego nauczania/, przekazanych Muzeum Ruchu Rewolucyjnego. Sądzę, że nie ma Pani nic przeciwko temu. Uprzejmie proszę o informację kto jest autorem zdjęć przedstawiających

- 1/ fragment listu do nauczycielki i do kogo był zaadresowany?
- 2/ Tajny zespół w Sokółce
- 3/ Rysunek dziecięcy
- 4/ Zespół licealny z J. Gątkiewiczową
- 5/ Komplet chłopców z mgr. Jakubem Kaflem
- 6/ Zofię Gacińską z kompletem.

Na niektórych zdjęciach jest pieczętka Józefa Rybińskiego, sądzą jednak, że jest on autorem reprodukcji lub odbitek; czy są znani autorzy oryginałów zdjęć?

Gdyby Pani była tak uprzejma i odpowiedziała jeszcze na pytania, które interesują mnie osobiście jako dziennikarkę - czy ma Pani więcej pamiątek z tego okresu i jaki był Pani bezpośredni udział w akcji tajnego nauczania? Czy uczy Pani nadal? W jaki sposób weszła Pani w posiadanie tych zdjęć, które są obecnie w Muzeum?

Łączę wyrazy głębokiego szacunku

Sekretarz Redakcji

Szejnert
/Małgorzata Szejnert/

Maria Kolendo,
Białystok,
ul. Wasilkowska 35 m. 5

Białystok, 11.VI 1968 r.

28

Pani

Małgorzata Szejnert
Sekretarz Redakcji
"Nasza Ojczyzna"
W W a r s z a w i e

W uprzejmej odpowiedzi na list z dn. 4.VI 1968 r. zaznaczam na wstępie, że nie mam nic przeciwko reprodukcji zdjęć dotyczącej tajnego nauczania na Białostocczyźnie przez Redakcję "Naszej Ojczyzny", skoro służyć mają dobrej sprawie.

Udzielam informacji, o które jestem proszona.

1/ Fragment listu do nauczycielki był adresowany do p. Janiny Gątkiewiczowej, która uczyła biologii w tajnych kompletach w Białymstoku. Odbitki dokonał Józef Rybiński. List pochodzi ze zbiorów J. Gątkiewiczowej.

2/ Tajny zespół w Sokółce prowadziła Irena Skopczyńska /już nie żyje/, zasłużona nauczycielka tajnego nauczania w Sokółce, woj. białostockiego. Fotografje pochodzą ze zbiorów rodziny Skopczyńskich w Białymstoku.

3/ Rysunek dziecięcy jako odbitkę wykonał J. Rybiński. Autorem rysunku jest uczeń tajnego liceum w Białymstoku, Mieczysław Unger, rozstrzelany przez Niemców 10.VII 1943 r. Był to zdolny uczeń, ładnie malował i rysował, a treścią jego obrazów były tematy patriotyczne. Rysunek pochodzi ze zbiorów matki autora, Janiny Unger.

4/ Zespół licelny z J. Gątkiewiczową - dokonał odbitki J. Rybiński. Fotografia pochodzi ze zbiorów J. Gątkiewiczowej. Odszukanie autora zajęłoby mnie więcej czasu, gdyż nauczyciele zajęci są likwidacją roku szkolnego.

5/ Komplet chłopców z mgr Jakubem Kaflem - ze zbiorów mgr J.

Kafla. Autora zdjęcia mogłabym znaleźć później.

6/ Tak samo komplet ^{mgr} Zofii Gacińskiej pochodzi z jej własnych zbiorów i również mogę znaleźć autora zdjęcia później.

Zaznaczam, że przeważnie autorami zdjęć w okresie okupacji byli sami uczniowie.

Obecnie moje pamiątki związane z okresem tajnego nauczania ograniczają się do zdjęć i korespondencji już po Wyzwoleniu. Ciekawsze dokumenty dydaktyczne w tej sprawie zaginęły mi podczas wypożyczania, było to głównie w 1956 r., ^{kiedy opracowywane} ~~które sporządzane~~ były pamiętniki z okresu tajnej oświaty, zorganizowane przez ZNP, w których i ja wzięłam udział.

Brałam bezpośredni udział w tajnym nauczaniu w Białymstoku /1944/ i byłam członkiem Woj.Org.Tajn.Naucz. w Białymstoku, a potem Kom.Oświaty i Kultury w Białymstoku, podległej TON-owi. W chwili obecnej jestem już na emeryturze.

Kiedy przekonałam się, że Cz. Wycech w swojej pracy: Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944, Warszawa 1964, tylko kilkadziesiąt wierszy poświęcił Białostocczyźnie, poczułam głęboki żal do autora za zlekceważenie Białostocczyzny i postanowiłam sama zająć się zbieraniem materiałów do dziejów tajnej oświaty na jej terenie, aby wykazać całemu ^{aktywny} Polsce, że Białostocczyzna brała udział w tej pracy jako jednej z form walki z okupantem. Na sesji popularno-naukowej poświęconej tajnemu nauczaniu w dn. 18.XI 1966 r. ^{w Białymstoku} wygłosiłam referat w tej sprawie, a uprzednio przygotowałam skrót ~~z~~ historii tajnego szkolnictwa na Białostocczyźnie, który został powielany i wydany jako broszurka do użytku wewnętrznego.

Obecnie pogłębiam i rozszerzam historię szkolnictwa konspiracyjnego w poszczególnych powiatach naszego województwa. Zbierając materiały do powyższej pracy zdołałam zebrać pewną liczbę i zdjęć.

Gdyby jeszcze potrzebne były dodatkowe informacje, chętnie nimi służyć.

Z głębokim poważaniem

